

Sabir Qəmbər oğlu CÜMŞÜDOV i.e.d. prof,
 Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası

Günel Vaqif MƏMMƏDOVA
 Azərbaycan Texniki Universiteti,

Həsən Rauf oğlu KƏNGƏRLİ
 Azərbaycan Texniki Universiteti

AQROSƏNAYE KOMPLEKSİNİN RESURLARI VƏ ONLARIN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏSİNİN PLANLAŞDIRILMASI

XÜLASƏ

Məqalədə aqrosənaye kompleksində resurslar və onların səmərəli istifadə göstəricilərinin planlaşdırılması məsələlərinə baxılmışdır. Aqrosənaye kompleksinin təbii, material-texniki, enerji, informasiya, əmək və maliyyə resurslarının istifadəsi gəlirlilik və mənfəətlilik meyarı ilə qiymətləndirməlidir.

Açar sözlər: aqrosənaye kompleksi, resurslar, gəlirlilik, mənfəətlilik, qısa müddətli kredit, uzun müddətli kredit, səmərəlilik, rentabellik, maliyyə, meyar.

UOT: 658: 656.13

JEL: M17

Giriş

Aqrosənaye kompleksinin resurslarının səmərəli istifadəsinin planlaşdırılması obyektiv iqtisadi qanunların tələblərinin nəzərə alınmasına və iqtisad elminin nəzəri-metodoloji prinsiplərinə əsaslanır.

Aqrosənaye kompleksinin cari və strateji biznes-planı işlənilib hazırlanarkən həmin kompleksinin müəssisələrinin sərəncamında olan təbii, material-texniki, enerji, əmək, informasiya və maliyyə resurslarının (biznes-planına müvafiq) əsas göstəriciləri aşağıdakı metodika üzrə hesablanmalı, planlaşdırılmalı, uçota alınmalı və müqayisəli təhlil edilməlidir.

1. Təbii resursların səmərəli istifadə göstəriciləri:

a) təbii resursların gəlirlilik əmsalı:

$$\theta_g^{t.r.} = \frac{\sum G_{\bar{u}}}{\sum X_{t.r.}}$$

burada $\sum G_{\bar{u}}$ - aqrosənaye kompleksinin illik gəlirinin ümumi məbləği, $\sum X_{t.r.}$ - təbii resursların qorunması və istifadəsi ilə əlaqədar xərclərin ümumi məbləğidir.

b) təbii resursların mənfəətlilik əmsalı:

$$\theta_M^{t.r.} = \frac{\sum M_b}{\sum X_{t.r.}}$$

burada $\sum M_b$ - aqrosənaye kompleksinin illik balans mənfəətinin ümumi məbləğidir.

2. Material-texniki resursların səmərəli istifadə göstəriciləri:

a) material-texniki resursların gəlirlilik əmsalı:

$$\theta_g^{mt} = \frac{\sum G_{\bar{u}}}{\sum X_{mt}}$$

Burada, $\sum G_{\bar{u}}$ - kompleksin illik gəlirinin ümumi məbləği, $\sum X_{mt}$ - material-texniki resurslara çəkilən xərclərin ümumi məbləğidir.

b) material-texniki resursların mənfəətlilik əmsalı:

$$\Theta_M^{mt} = \frac{\sum M_b}{\sum X_{mt}}$$

3. Enerji resurslarının səmərəli istifadə göstəriciləri:

a) enerji resurslarının gəlirlilik əmsalı:

$$\Theta_G^{en} = \frac{\sum G_{\bar{u}}}{\sum X_{en}}$$

burada $\sum G_{\bar{u}}$ - kompleksin illik gəlirinin ümumi məbləği, $\sum X_{en}$ - enerji resurslarına çəkilən xərclərdir.

b) enerji resurslarının mənfəetlilik əmsalı:

$$\Theta_M^{en} = \frac{\sum M_b}{\sum X_{en}}$$

burada $\sum M_b$ - kompleksin ümumi mənfəətinin məbləğidir

4. Əmək resurslarının səmərəli istifadə göstəriciləri:

a) əmək resurslarının gəlirlilik əmsalı:

$$\Theta_G^{ar} = \frac{\sum G_{\bar{u}}}{\sum \Theta_{hf}}$$

Burada, $\sum G_{\bar{u}}$ - kompleksin illik gəlirinin ümumi məbləği, $\sum \Theta_{hf}$ - illik əmək haqqı fondudur.

b) əmək resurslarının mənfəetlilik əmsalı:

$$\Theta_M^{ar} = \frac{\sum M_b}{\sum \Theta_{hf}}$$

5. Maliyyə resurslarının səmərəli istifadə göstəriciləri:

a) uzun müddətli kreditin gəlirlilik əmsalı:

$$\Theta_g^{uk} = \frac{\sum G_{\bar{u}}}{\sum UK'}$$

burada $\sum G_{\bar{u}}$ - təsərrüfatın illik gəlirinin ümumi məbləği, $\sum UK'$ - uzun müddətli kreditin illik məbləğidir.

b) uzun müddətli kreditin mənfəetlilik əmsalı:

$$\Theta_M^{uk} = \frac{\sum M_b}{\sum UK'}$$

v) qısa müddətli kreditin gəlirlilik əmsalı:

$$\Theta_g^{qk} = \frac{\sum G_{\bar{u}}}{\sum QK'}$$

burada $\sum G_{\bar{u}}$ - təsərrüfatın illik gəlirinin ümumi məbləği, $\sum QK'$ - qısa müddətli kreditin illik məbləğidir.

d) qısa müddətli kreditin mənfəetlilik əmsalı:

$$\Theta_M^{qk} = \frac{\sum M_b}{\sum QK'}$$

Maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsini xarakterizə edən digər göstəricilər bunlardır:

- kompleksin rentabelliği:

a) kompleksin ümumi rentabelliği:

$$R_{\bar{u}} = \frac{\sum M_b}{\Theta_{if} + d_f} 100,$$

burada Θ_{if} - kompleksin əsas istehsal fondlarının orta illik dəyəri, d_f - kompleksin dövriyyə fondunun dəyəridir.

b) $R_{\bar{u}}^{xid}$ kompleksin hesabi rentabelliği:

$$R_h = \frac{\sum M_h}{(\Theta_{if} + d_f) - g_i} 100,$$

burada Θ_{if} - kompleksin güzəştli istehsal fondlarının dəyəri, $\sum M_h$ - kompleksin sərvətlərinin və resurslarının qorunması və istifadəsindən əldə ediləcək hesabi (xalis) mənfəətin ümumi məbləğidir.

- kompleksdə xidmətin rentabelliği:

a) xidmətin ümumi rentabelliği:

$$R_{\bar{u}}^{xid} = \frac{\sum M_b^{xid}}{\sum i_x} 100$$

burada $\sum M_b^{xid}$ - kompleksdə sərvətlərin və resursların qorunması və istifadəsindən əldə ediləcək balans mənfəətinin ümumi məbləği, $\sum i_x$ - kompleksdə sərvətlərin və resursların qorunması ilə əlaqədar cari xərclərin ümumi məbləğidir.

b) xidmətin hesabi rentabelliği:

$$R_h = \frac{\sum M_{S,R}^h}{\sum i_x} 100$$

burada $\sum M_{S,R}^h$ - kompleksdə sərvətlərin və resursların qorunması və istifadəsindən əldə ediləcək hesabi (xalis) mənfəətin ümumi məbləği, $\sum i_x$ - kompleksdə sərvətlərin və resursların qorunması ilə əlaqədar cari xərclərin ümumi məbləğidir.

Aqrosənaye kompleksinin işinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərindən biri də həmin sahə üzrə dövlət konserninin

yaradılmasıdır. Yaradılacaq bu dövlət konserninin əsas fəaliyyəti aşağıdakı istiqamətlər üzrə təşkil edilməlidir:

– mütəmadi olaraq resursların səmərəli istifadəsini xarakterizə edən göstəricilərin təhlili əsasında kompleksin biznes fəaliyyətinin səmərəliliyini qiymətləndirmək lazım gəlir. Resursların səmərəli istifadəsi bir sıra göstəricilərlə xarakterizə oluna bilər. Bu göstəricilərdən resursların gəlirlilik və mənfəətlilik dərəcəsini xarakterizə edən əmsallar planlaşdırılır, uçota alınır, təhlil edilir və qiymətləndirilir. Deməli, resursların yuxarıda ifadə olunan göstəriciləri nəqliyyat və rabitə müəssisələrinin biznes fəaliyyətinin səmərəliliyinin təhlili və qiymətləndirilməsində geniş istifadə edilə bilər;

– enerji resurslarının planlaşdırılmasında müxtəlif növ enerjilərə (elektrik, istilik və s.) olan tələbat marketing tədqiqatları əsasında müəyyən edilir. Aqrosənaye kompleksindəki bütün təsərrüfat vahidləri enerji ilə mərkəzləşdirilmiş qaydada təmin edilə bilər. Bunun üçün lazımi maddi-texniki şərait yaradılmalıdır. Bəzi enerji növlərinin təsərrüfatın özündə istehsalı əlverişli olduqda, bunun üçün lazım olan maddi-texniki şəraitin yaradılması kompleksin əsaslı tikinti planında nəzərdə tutulur;

– kompleksdə kadrların seçilməsi: müxtəlif kateqoriyalı əməkçilər, ixtisaslı kadrlar, mühəndis-texniki işçilər, qulluqçular, müdiriyyət, qoruyucular, köməkçi fəhlələr, habelə, kiçik xidmət işçilərinin səmərəli istifadəsinin planlaşdırılması prinsipləri, metodları və təşkil formalarına əsaslanmalıdır;

– bu kadrların səmərəli istifadəsi isə gəlirlilik və mənfəətlilik əmsalları ilə qiymətləndirməlidir;

– əmək resurslarının səmərəli istifadəsinin mənfəətlilik nöqtəy-nəzərdən

planlaşdırılması, uçotu və təhlili diqqət mərkəzində olmalıdır;

– kompleksdə maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsinin mənfəətlilik nöqtəy-nəzərdən planlaşdırılması, uçotu, təhlili və qiymətləndirilməsi mütəmadi xarakter daşmalıdır;

– resursların səmərəli istifadəsi əsasında kompleksin biznes fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi meliorasiya sistemində yaradılacaq dövlət konsernin diqqət mərkəzində olmalıdır.

Aqrosənaye kompleksinin biznes fəaliyyətinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri bunlardır:

– Aqrosənaye kompleksinin sərəncamında olan köməkçi və yardımçı təsərrüfatlarının hərtərəfli fəaliyyətinin planlaşdırılmasının informasiya-kommunikasiya texnologiyaları tətbiqi əsasında təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin yerləşdiyi ərazidə onun sərəncamına verilmiş təbii resursların mənfəətlilik meyarı ilə səmərəli istifadəsinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin material-texniki resurslarının mənfəətlilik meyarı ilə səmərəli istifadəsinin təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin enerji resurslarının mənfəətlilik meyarı ilə planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin əmək resurslarının mənfəətlilik meyarı ilə planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin maliyyə resurslarının mənfəətlilik meyarı ilə səmərəli istifadəsinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin sərəncamına ayrılan uzunmüddətli kreditin

mənfəətlilik meyarı ilə səmərəli istifadəsinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin sərəncamına ayrılan qısamüddətli kreditin mənfəətlilik meyarı ilə səmərəli istifadəsinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin maşın və avadanlıqlarının mənfəətlilik meyarı ilə modernləşdirilməsinin səmərəliliyinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksində avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin mənfəətlilik meyarı ilə tətbiqinin iqtisadi səmərəliliyinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin kadrlara olan tələbatının mənfəətlilik meyarı ilə planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin istehsal proqramının əsas göstəricilərinin mənfəətlilik meyarı ilə planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksində kompleks amillərin təsiri nəzərə alınmaqla əmək məhsuldarlığının mənfəətlilik meyarı ilə yüksəldilməsinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksində xidmətinin daşımanın maya dəyərinin mənfəətlilik meyarı ilə aşağı salınmasının planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Meliorasiya sistemində müəssisələrin hərtərəfli fəaliyyəti ilə əlaqədar cari-istismar xərclərinin mənfəətlilik meyarı ilə aşağı salınmasının planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksində əməyin elmi təşkilinin mənfəətlilik meyarı ilə planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksində əsas və əlavə əmək haqqının planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Kollektivin sosial inkişafının mənfəətlilik meyarı ilə planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksində maddi həvəsləndirmə fondunun mənfəətlilik meyarı ilə səmərəli istifadəsinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksində sosial mədəni tədbirlər və mənzil tikintisi fondunun mənfəətlilik meyarı ilə planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksində istehsalın inkişafı fondunun mənfəətlilik meyarı ilə səmərəli istifadəsinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksində yeni texnika və yeni texnologiyaların mənfəətlilik meyarı ilə tətbiqinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin əsas istehsal fondlarının mənfəətlilik meyarı ilə səmərəli istifadəsinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin döviyyə vəsaitlərinin mənfəətlilik meyarı ilə səmərəli istifadəsinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksində daşımaların mənfəətlilik meyarı ilə optimallaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi, daşımanın təşkilinin optimal variantının seçilməsi əsasında şəhərdaxili və beynəlxalq daşımaların təşkili metodlarının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksində ixtiraçılıq və səmərələşdiricilik bölməsinin yaradılması və onun işinin səmərəli təşkilinin təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksində ixtiraların mənfəətlilik meyarı ilə tətbiqinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksində səmərələşdirici təkliflərin mənfəətlilik meyarı ilə tət-

biqinin panlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin maliyyə göstəricilərinin panlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin sifarişçilərlə qarşılıqlı əlaqələrinin panlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin banklarla kredit qarşılıqlı əlaqələrinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin dövlət büdcəsi ilə qarşılıqlı əlaqəsinin panlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.

– Aqrosənaye kompleksinin sərəncamında olan resursların səmərəli istifadəsinin gəlirlilik və mənfəətlilik meyarı ilə təhlili və qiymətləndirilməsi.

– Elektron hökumət layihələri nəzərə alınmaqla aqrosənaye kompleksində kağızsız informasiya axınlarının optimallaşdırılmasının planlaşdırılması və təşkili.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. S.Q.Cümşüdoğ, T.T. Məmmədova. Meliorasiya və su təsərrüfatının idarə edilməsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi məsələləri. Ekologiya və su təsərrüfatı jurnalı, № 4, sentyabr, 2016, səh. 91-95.

2. S.Q. Cümşüdoğ. Xidmət sahələrinin sosial-iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsi. «Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə» jurnalı, № 1 (9), Bakı, Çarşıoğlu, 2005, s. 96-104.

3. S.Q. Cümşüdoğ. Dövlət idarəçiliyi sistemində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi iqtisamətləri. AzTU-nun Elmi əsərləri, №3, Bakı, 2006, s.37-39.

4. S.Q. Cümşüdoğ. İdarəetmə qərarlarının qəbulu. Bakı, təhsil, NPM, 2010, c.160

5. S.Q. Cümşüdoğ. Azərbaycanda "Elektron hökumətin formalaşmasının metodoloji prinsipləri. Elektron hökumət Azərbaycanda: nailiyyətlər və perspektivlər. Beynəlxalq konfransının məruzə materialları. AzTU, Bakı, 26-28 aprel 2010, s. 157-160.

Сабир Гамбар оглы ЖУМШУДОВ и.е.д. проф,
 Академия государственного управления при
 Президенте Азербайджанской Республики

Гюнель Вагиф МАМЕДОВА
 Азербайджанский Технический Университет,

Хасан Рауф оглы КАНГЕРЛИ
 Азербайджанский Технический Университет

ПЛАНИРОВАНИЕ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСУРСОВ В АГРО-ПРОМЫШЛЕННЫМ КОМПЛЕКСЕ

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены классификации ресурсов в агропромышленном комплексе и планирование показатели их эффективного использования. Особое внимание уделено показателям доходности и прибыльности ресурсов при разработке текущего и стратегического бизнес-планов с учетом прибыльности. Рассмотрены разделы бизнес-плана и их по-

казатели с учетом прибыльности всесторонней деятельности подразделений агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, ресурсы, доходность, прибыльность, краткосрочный кредит, долгосрочный кредит, эффективность, рентабельность, финансы, критерия.

Sabir Gambar oğlu JUMSHUDOV i.e.d. prof,
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan

Gunel Vagif MAMMADOVA
Azerbaijan Technical University,

Hasan Rauf oğlu KANGERLI
Azerbaijan Technical University

PLANNING OF RATIONAL USE OF RESOURCES IN AGRICULTURAL INDUSTRIAL COMPLEX

RESUME

The article considers the indicators of resource protection in the agro-industrial complex and evaluates the indicators of their efficiency of use. Particular attention is paid to indicators of profitability and profitability of resources in the development of private and strategic business plans, taking into account profitability. Sections of the business plan and their calculations are excluded, taking into account the profitability of all operations of the agro-industrial complex.

Key words: agro-industrial complex, resources, profitability, profitability, short-term credit, long-term credit, efficiency, profitability, finance, criteria

Daxil olub: 12.04.2022